

Чавдар Добрев /София/

ОСОБЕНОСТИ НА ПРИЕМА НА УНГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА В БЪЛГАРИЯ

Още в началото ще отбележа, че в основата на моите сждения са направляващия интерес, подготовката, предразположението и чувствено-интелектуалния кръгзор на по-широката читателска аудитория в България, която особено по отношение на преводната литература диктува твърде непосредствено изисквания и мярка за културни ценности. Както добре е известно, има случаи, когато чуждестранните естетически постижения заварват неподготвена като вкус и идеен заряд националната публика, за да породят в нея съпротива, чиито мотиви са не само в незрелостта на отделния възприемател, но и в разминаването, предварителното раздалечаване на духовните процеси. Художественото влияние идва и за да отговори на тежнения, които тепърва ще си пробиват път, но вече съзряват, подмолно ерозират съзнанието, те намират почва, която е разорана, макар и семената още да не са хвърлени в нея. Струва ми се, че такъв е случая с рецепцията на френския символизъм, който среща първоначално съюзници в неферментирали духовни настроения на избран кръг от публиката, за да открие по-късно и литературните си пророци у нас. Различно е влиянието на руската класическа литература – тя просто формира заложени и вече проработени стойности на писателското дело, с тягата на мощен локомотив помага движението на литературния живот да се ориентира още по-ясно в две насоки: на конкретно реалистичното изображение и на нравствената проблемност с необходимостта от скъсен път до катарзиса. По такъв начин глобалните духовни идеи на руските художници, които изразяват противоречията между онтология и съществуване, остават на по-заден план. Интересен е и друг

случай – когато чуждите образци по-директно биват адаптирани към националната необходимост и характер: месианските прозрения на полската литература, или религиозно-екстазния дух на немския романтизъм в България придобиват по-предметно, сетивно-конкретно, видимо във формите си битие.

Взаимоотношенията ни с унгарската литература са от друго естество. Те най-често разширяват хоризонтите на явления, които в България вече съществуват, дават им по-богата окраска и същностно определение, моделират по-релефно техния профил. Компенсаторната роля тук не е на запълване на бели полета, каквито съществуват във всеки духовен ареал, а по-скоро става дума, че унгарският духовен опит доизковава звена на течащ процес, на изграден модел на идеите и човека, дава по-плътна фактура на явленията и разкрива техни нови черти като принцип на обогатяване и домотивизиране на националната литературна динамика. Тоест, тук ние трябва да говорим за сближение по принципа на сходството, с присъствието на "но", като тип характеристика на влиянието. "Но" в подобен разрез означава такова разтваряне в духовния свят на другата чуждо-земна среда, което я прави същата тази общност по-многообразна, по-обемна, по-диалектична и вътрешно по-зряла.

Съществува и втора особеност на взаимоотношенията ни с унгарската литература. Тази особеност отново потвърждава тезата за сближение по принципа на сходството, но вече с друга знакова съдържателна значимост. За какво става въпрос? Редица модерни идеи на времето в България се възприемат чрез унгарския им вариант, който ги прави по-достъпни и по-лесни за възприемане. Явно било е нужно образецът, оригиналът първо да се адаптира /да се снеме/ към и в унгарската културна обстановка, за да придобие облик, по-годен за приемане и битуване в другата страна. Така например през 30-те и 40-те години у нас масово се издават и четат Ференц Херцег и Лайош Зилахи. Те отговарят на един дребнобуржоазен вкус, склонен към съпреживяване на ефектни интимни мелодрами, към четиво, което отбягва трудните дилеми на живота, предпочита олекотената интрига на романа, бягството от трудните социални конфликти,

инфантилизма на подсладените одисеи на чувствата. Възприемането на тези автори и техните произведения не само съперничат, но дори и доминира над успеха на еднотипни творби от техни европейски събратя. Явно е, че и Зилахи, и Херцег в наши български условия са представяли по-гъвкав и лесен за смилане материал чрез неговото поунгарчване, така както някога през нашето Възраждане е било практика да се побългаряват чужди образци. По-сложен е случаят с Ференц Молнар, един от най-играните драматурзи между 10-те и 30-те години у нас. Защото Молнар привлича вниманието вече и на най-високо интелектуалните кръгове с уменията си да строи камерна по същество, затворена като интимен опит драматургия, но с излази към реални обществени проблеми, към изобразяване на лирико-драматичните състояния, на личността сред условията на съгъстяваща се несправедливост. И въпреки всичко ние сме склонни да приемем: участието на Молнар в националния ни театрален живот се определя от факта, че той, който пренася, преработва в редица случаи чужд опит на модерната пиеса, някак си прави по-достъпни и близки за нашата публика герои и въпроси на съвременната драматургия; така пиесите на Молнар започват да функционират като междинно звено между първообразци и чужда национална публика.

Но за движението на българската литература, за кипежа на идеите в нея много по-голямо значение и тежест има първият случай на доуплътняване и дообогатяване на литературните и обществените процеси, дори и заради това, че с него е свързано мощното влияние на Петьофи в историята на българската духовна общност. Първоначалните преводи на Петьофи /"Лудият" на Иван Вазов или преводите на Пенчо Славейков/ естествено имат предвид титаничния образ на поета-революционер, брата на Христо Ботев. Но тези публикации подсказват, че Петьофи е необходим в онзи исторически миг, за да доосмисли алтернативата на революционера, да разчупи граници на затвърдени представи, да разшири белезите на традиционната представа за поета на радикалните промени. Петьофи от една страна става олицетворение у нас: на стихията на бунта, насочен не само срещу

социални обременености, но и срещу несъвършенствата на човешката природа, срещу злия и обречен мирови порядък. Той се превръща в знаме на една свобода, която макар и коренно да не коригира, но конкретизира, заземява, исторически фиксира свръхчовека на индивидуализма. Така Петьофи решава наши български проблеми, като дообогатява – както вече определихме – идеите на литературния прогрес. От друга страна обаче, легендата или откъслечните познания за цялото творчество на Петьофи, все повече го легитимират като принципиален борец за социално равенство, като предтеча на комунистическите идеи, като радикал, който изповядва същия идеал, както и Ботев, и тъкмо тези съображения, а и емоционални настроения и всеобща атмосфера, дават терени – лириката на Петьофи да характеризира, да уплътнява, да достроява фундамента на едно широко обществено движение, което изповядва платформата на научния комунизъм. Следването на поетичните позиви и признания на Петьофи – и това е знаменателно, – престава да оказва просто и само литературно или културно въздействие, то изразява основни движения на националната съдба, формира характери и биографии, дава самочувствие на хора, на групи от обществото, обрekli се да превърнат философията на живота в кауза на борбата за коренни промени в действителността.

И по-късните издания на Петьофи у нас след социалистическата революция по своеобразен път продължават да обогатяват вече съществуващите познания за света на поета. Не е случайно, че актуалният патос да се преодолеят социологическите интерпретации през 60-те и 70-те години на XX век, да се усвои универсализмът на съвременния човек във времето и пространството, намира опора и в умонастроенията, във философските прозрения на Петьофи от цикъла "Облаци", представен главно от бележития ни поет Атанас Далчев, от талантливия лирик Нино Николов и други.

В тази насока на разсъжденията бих посочил още два примера. Мястото на Ласло Наги в съвременната българска лирика. Стихотворенията на Ласло Наги, преведени на български език, контактите му с български поети, появилата се книга с избра-

ни творби, попаднаха в контекста на търсения на българската лирика да преосмисли образната система на сюрреализма, да постига етажите на метафората, да привлича по-категорично аргументите на изобразителните изкуства и на модерната музика в своя полза, да активизира не на последно място невидимите механизми на асоциативните връзки и преходи. Ласло Наги тъкмо в подобно русло даде своя принос, изрази своята позиция относно магията на поетическото творчество и корените му в културата на народа, за да придвижи напред един започнал да се осъществява процес в новата българска лирика.

Великолепен пример е и обръщането на българския театър към унгарската драматургия през последните години. Само в столицата в сериозни театрални формации – театър "София", театър "Сълза и смях", Държавния сатиричен театър и др., са играни с успех Ищван Йоркен с "Игра на котки" и "Семейство Тот"/ в Народния дворец на културата и с моноспектакъла "Няколко варианта на самоосъществяването", създаден по "едноминутните новели" на писателя/, Карой Сакони с "Грешката е във вашия телевизор", Ференц Каринти с неговите гротескни миниатюри, Ищван Чурка с "Голямото чистене", Акош Кертес с "Имен ден", "Вдовици" и "Милост за къравия". В много от извънстоличните театри се играят и редица други произведения на днешната унгарска драматургия. Едни от най-талантливите български режисьори, особено от по-младите поколения като Иван Добчев, Димитър Гочев, Николай Ламбрев, Пламен Марков и други се ангажират с представянето на унгарски пиеси. Значителни актьорски постижения има именно при показва на спектакли върху унгарски пиеси – на Руси Чанев в "Имен ден", на Стоянка Мутаfoва в "Игра на котки", на Константин Коцев в "Семейство Тот", на Катя Паскалева в "Голямото чистене" и др. Един от големите софийски театри – Театъра на сатирата – разполага с камерна сцена, предназначена да показва унгарски пиеси. Под печат е и голям сборник със съвременни унгарски драми. Това са факти, които са в центъра на развитието на новия български театър. Интересно е да се потърсят причините за този "бум" на унгарската пиеса в България. Едва ли всичко може да се обясни само с майсторството на дра-

матурзите, с почерка на таланта. Ако е така, защо преди това подобен прием е нямало? Защо едва сега е дошъл редът на унгарската пиеса да има толкова почитатели и толкова определено да влияе върху същностни страни на сценичния ни живот?

Моето становище по този въпрос и сега е следното: аз смятам, че унгарската пиеса участва отново в реални и важни процеси, които вече пулсират, осъществяват се в българския духовен свят. Тя не поставя принципно нови проблеми, но тя поглежда от принципно по-различен зрителен ъгъл към същите тези проблеми и по такъв начин дава повече простори за дълбокото, правдиво осъзнаване на съвременното битие, и на мястото на човека в него. Българската драматургия има великолепно постижения в гротескното изображение на героя, в сатиричното оценяване на редица жизнени положения, при възкресяването на мотиви и идеи на фолклорната култура, при тълкуването на личността в една по-обикновена среда, без външни украшения и ефектни пируети. Драматургията ни притежава и достоинства при обхващане на гражданската участ на индивида, при разработване на собствените си средства с дифузия на жанровите обособености и др. В същото време характерно за нея е, че поставяйки проблемите, тя често предпочита реторичните отговори, скроените финали, като нерядко се отказва да изследва съзнанието на отделни социални кръгове – сравнително по-безпощадно, а защо да не кажем – и по-огрубено. Унгарската драматургия ни помага да продължим и задълбочим нелицеприятната дискусия за съвременния герой и за средата, която го обкръжава. За разлика от българския драматург, който повече вярва, че човекът влияе върху света, в предпочитани от българската публика унгарски пиеси ние виждаме как самата обстановка, окръжение, среда, социална атмосфера формират героя – и начина му на осмисляне на нещата, и изявите на чувствата, и конкретните му прояви към обществото и към самия себе си. Възможното въздействие на унгарската драматургия върху българския театър се проявява в две насоки: като безпощадно, сурово, безкомпромисно опиране върху доводите на социологията, на документалистиката, на фактическото "заснима-

не" на персонажа /осооено с акцента върху еволюцията на така наречения периферийно-лупенизиран слой/; другата насока е по линия на едно обобщено, парадоксално в средствата си мислене, което показва противоречивата природа на явления от постиндустриалното съвременно развитие.

Симптоматично е, че във вертикален и хоризонтален порядък на времето ние намираме сходни явления и тенденции при трансформацията на унгарската литературна действителност в България. Тези явления доказват, че съществуват не само случайности, но главно особености, закономерности в този процес на адаптиране на чуждото влияние в една друга народностна и езикова среда. Тези закономерности наистина се нуждаят от проучване, изследване, анализ, сравняване и обобщаване.

По същия начин тепърва би трябвало да се осъзнават и такива факти: защо унгарската селска проза у нас започна да въздействува сравнително по-късно и то без очаквания всеобщо интерес. Само закъснението ли е причина, или и обстоятелството, че националните ни образци вече съществуват и са дали достатъчно плодове, и че чуждите влияния преди това са наситили глада от такова познание /чрез руската или полската литература например/. По-очевидното влияние на унгарския роман в сравнение с разказа също вероятно не е случайно – произведенията на Мор Йокаи, Калман Миксат и други, и то може да намери обяснения като изключение от набелязаните особености. Не може да не бъдат обект на изследване и изумителните съвпадения между моментите на разцвет на символистичната поезия в Унгария и България, на революционната поезия в двете страни, както и истината че те се развиват в по-близка логика, но без взаимовлияния. Както проличава, някои отделни прояви на унгарската литература в България не се подчиняват на закономерностите, които очертахме – те изискват допълнително вглеждане и осветление. Но затова пък рецепцията на унгарската проза, посветена на революцията от 1919 г. и по-специално популярността на романа "Тиса гори" от Бела Илеш е още един аргумент в полза на мисълта, че унгарските литературни образци се появяват, за да дообогатяват, доразширяват, доуплътняват, доосмислят за-

почнали да се реализират и вече осъществяващи се факти, явления, процеси на българската литература, на българския духовен и обществен живот.

Всяка литература търси своята самобитност, така както отделният човек доказва цял живот себе си с известни шансове да се самооткрие. По такъв начин литературата остава памет и съвест на народа си, а в новите епохи и знак за освобождението на индивида, който, само когато има свое племе, своя народност, своя духовна общност, принадлежи и на човечеството. В това пътуване към собствената си душа, националната литература пресича духовните меридиани, преброява озвездените континенти и на други народи и държави. Това тя го върши, за да се съхрани като двигател на еволюцията и цивилизацията, като сечиво на прогреса. Този тип общуване характеризира и влечението на българската културна общност към опита на унгарската литература.